

BIHARI MIHÁLY

Németh László szocializmus-képéről

A XIX. század nagy eszméi mind fennmaradtak a XX. században, sőt – az évezred végéhez közel – nyugodtan mondhatjuk azt, hogy fõnt fognak maradni a XXI. században is. A nagy ideológiák, politikai filozófiák és eszmék életképességét mutatja, hogy megváltozott formában – hol egyik, hol másik elõtérbe kerülésével vagy háttérbe szorulásával – de az eszmék és ideológiák pluralitása jellemzi a XIX., a XX. és a XXI. századot is. A négy nagy társadalom- és történelemformáló eszmerendszer: a nacionalizmus, a liberalizmus, a konzervativizmus és a szocializmus különbözõ formákban, de életképes és termékeny válaszokat adtak az emberiség történelmének, társadalmi berendezkedésének, mûködésének és céljainak kérdéseire. Mind a négy nagy eszme és ideológia belsõleg tagozódik különbözõ ideológiai alcsoportokra, platformokra bomlik. Sokszor egy-egy adott ideológián belüli két eszmeáramlat között nagyobb a különbség, mint közte és a másik eszmeáramlat valamelyik alfaja között.

Ebben az ideológiai kavalkádban és történelmileg még bonyolultabbá váló eszmei harcban kell eligazodni, rendet tenni és megválaszolni azt, hogy vajon Németh László társadalom-, történelem- és emberfelfogása miféle világnézethez állt közel? Azonosítható-e Németh László világnézete és ideológiaképe valamelyik ismert ideológiai eszmeáramlattal, vagy pedig egy „egyszemélyes” szocializmusképrõl és felfogásról van-e szó Németh László szocializmusfelfogása esetében? Vajon ismerte-e Németh László a XIX. és a XX. század nagy ideológiai eszmeáramlatait annyira, hogy határozottan és egyértelmûen elhatárolja õnmagát tõlük, és elhelyezze saját világnézetét, társadalom- és történelemfelfogását és azonosítsa valamelyikkel? Végül a talán legkiélezettebb és egyesek számára meghökkenõtõ kérdés: szocialista volt-e Németh László? Nem könnyû ezekre a kérdésekre egyértelmû választ adni. Akik nem ismerik Németh Lászlót, vagy csak felületesen, azok viszonylag könnyen megválaszolják a kérdéseket. Akik jól ismerik Németh Lászlót, és Németh László politikai filozófiáját, politikai eszmevilágát és elkötelezettségeit, azt hiszem, azoknak érdemes a leginkább elgondolkodni a feltett kérdéseken. A válaszadás nekik sem lesz könnyû. Gondoljunk csak bele abba, hogy a különbözõ szocializmusok képviselõi hogyan gondolkodtak Németh Lászlóról. Sajnos többnyire mindig leegyszerûsítõen, anélkül, hogy Németh László igazi gondolatait ismerték volna. A marxista szocialisták nemcsak hogy nem tartották szocialistának Németh Lászlót – gondoljunk csak Molnár Erik ominózus vitacikkére 1935-ben, amelyben egyenesen reakciónak, fasisztának és a szocializmus ellenségének bélyegezte Németh Lászlót. Természetesen a nemzeti szocialisták sem tartották szocialistának Németh Lászlót. Tõlük idegen volt, sõt nemcsak hogy idegen volt, hanem elfogadhatatlan is volt számukra Németh László értékelvûsége, a „kõtõtt szabadság” és az „árnyalatos függõség” elveinek elismerése. A szociáldemokratákra alig hatott Németh László gondolatvilága, nem sok kapcsolatuk volt egymással. Még a hozzá talán legközelebb álló népi írók nemzeti-paraszti szocializmusa is markánsan eltért attól a szocializmusképtõl, amit Németh László magáénak vallott. Ő maga írta azt, hogy sokan hitték õt a népi írók ideológusának, holott õ soha nem volt a népi írók ideológusa, sõt a népi íróknak nem volt igazán ideológiájuk sem. A megújult szociáldemokrácia demokratikus szocializmusát kevésbé ismerte, kevésbé ismerhette Németh László.

Érdekes és még árnyaltabb lesz a kép akkor, hogyha Németh László szemszögéből vizsgáljuk meg azt, hogy vajon ő mit tartott a különböző szocializmustípusokról. A XIX. századi utópista szocialistákat műveltségük, felkészültségük és progresszív elkötelezettségük révén sokra tartotta, de eszméik különösebben nem befolyásolták Németh László gondolkodását, illetve azokat csak mint történetileg túlhaladott elméleti szocializmusokat, történeti eszmeáramlatokat szemlélte. Az anarchista és a szindikalista szocialistákat nem vette komolyan. Legélesebb kritikai harcot a marxi-marxista szocializmus felfogással vívta a kezdetektől fogva, tulajdonképpen mindvégig. A bolsevik típusú államszocializmust azonosította a marxi szocializmussal, nem látott különbséget a marxista elméleti szocializmus és annak bolsevik megvalósulása között. Az ún. harmadikutas – Röpke-féle – szocializmusok elméleti feldolgozására és értékelésére Németh László nem vállalkozott, az sem nagyon deríthető ki, hogy vajon ismerte-e Röpke harmadikutas szocializmusfelfogását. A nemzeti szocializmust mint a XX. századi szocializmus „vad alanyát”, „vad szocializmusát” tekintette, érezve azt, hogy iszonyatos tragédiák lehetőségét hordozza ez az eszme és ennek esetleges megvalósulása. „Ha az indulat vérengzik annak még megvan a mentsége; a teóriának nincs” – írta, bár ez esetben nemcsak a nemzeti szocializmusra gondolt.¹

A szociáldemokráciát mindig kérlelhetetlen kritikával illette, főleg azért, mert a magyarországi szociáldemokráciát a marxista szocializmus mozgalmának tekintette, amelyet múlt századi, avitt és történelmileg túlhaladott szocializmus felfogásnak, „történelmileg kinőtt ruhának” tartott. Azt mondhatjuk tehát, hogy a maga szocializmus felfogásában hívő, de ugyanakkor hadakozó, vitatkozó szocialista volt Németh László.

Miféle szocializmus állt hozzá közel? Volt-e vajon a szocializmusnak olyan alapvető értékrendje, állítása, tétele, amely Németh Lászlót megragadta, és amelynek alapján Németh László ezen ideológia elkötelezettjének vallhatta magát? Vagy tényleg valamiféle „egyszemélyes szocializmusról” van szó? Egy író ember társadalom- és történelemszemléletéről, társadalom- és történelem kritikájáról beszélhetünk csak, amely nem más, mint rendkívül megnyerő, újszerű és kifejező szavakkal körülírt harmadikutas szocializmus, a bolsevik szocializmus és a nemzeti szocializmus között? A minőségsszocializmus, a szövetkezeti szocializmus, a Kertmagyarország nem más, mint egyfajta utópista szocializmus egyszemélyes víziója? A kérdésekre nem könnyű válaszolni, de úgy érzem, hogy Németh László műveinek ismeretében egyértelmű válaszok adhatók a feltett kérdésekre.

„a legnagyobb földi vihar: a politika”

Mi vitte Németh Lászlót a politika felé? „A szorongó tájékozatlanság”, miként írja a Tanú beköszöntő soraiban.² „Egy lélek égtájakat keres, s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagammal folytatok.”³ – írja, s ennek jegyében politikai esszéket, társadalom- és történelemkritikákat, társadalmi programot nyújtó írásokat közöl Németh László a Tanúban. Köztük a talán legfontosabbat a Reform című írását, mely egy egész Tanú számot tett ki. „Nem akarok tanítani. Az esszait a nyilvános tanulás műfajának tekintem...”⁴ „Nem tudtam és ma sem tudok hinni semmiféle olyan együttbőmbőlő rendben, amelyben az embereknek hasonlítaniok kell egymáshoz... az ember igazi hatalma mégis az, hogy sokféle. Ez a sokféleség nem zárja ki – a középkor példa rá –, hogy magasabb szempontból rendezett is

legyen. Fried könyvéből így okkal vagy ok nélkül én kötött szabadság és árnyalatos függőség szocializmusát olvastam ki.⁵ A kétféle szocializmusról azt vallotta, hogy: „a marxizmus a szocializmusnak kinőtt ruhája...” – a fasizmus pedig a „század vad alánya”.

Németh László ismerte, értette, megértette a marxista szocializmust, amelyet a XIX. századi szocializmus „kinőtt ruhájának” tartott. Németh László a Tanú 1934 februárjában megjelent számában ír először részletesen, mondhatjuk kimerítően a marxizmus és a szocializmus viszonyáról, illetve magáról a marxista szocializmusról. Kora magyarországi szociáldemokráciájáról azt tartotta, hogy az „ma már csak papír, nem kő vagy deszkafal”. Tulajdonképpen a szociáldemokráciában a marxizmus betűi merevedtek meg, s a marxizmus nem más, mint „egy eljárt kor előitélete”. „Szocialista vagyok, de nem marxista, írtam már többször, s a válasz mindig az volt: vagy ellensége vagyok a magántulajdonnak, s akkor marxista, vagy védője, s akkor szocialista sem. Mivel vagyongözösség és magángazdaság közt harmadik út nincs: nem lehet valaki igazi szocialista anélkül, hogy marxista ne lenne.”⁶

Abban bízik Németh László, hogy írása teljes és meggyőző válasz erre az ellenvetésre. A telep bizományszocializmus nem magántulajdon és nem vagyongözösség: van tehát egy harmadik út, s van egy szocializmus, amely nem marxizmus – írja Németh László.⁷ „A marxizmus a múlt század második felének a szocializmusa. Szellemét az ipari népvándorlás határozza meg. A marxizmus előtt az új világ a gyár. Az egész gazdaság, sőt az állam is arra halad, hogy gyárrá váljék. A szocializmus célja, hogy ez a nagy gyár a munkásság közvagyonra legyen; minden polgár gyári munkás, minél kisebb munkaidővel, közömbös munkával, meghatározott fizetéssel. Az a szocializmus, amelyet ebben a tanulmányban vázoltam fel, már az ipari népvándorlás után keletkezett. A tömegeket elhelyező új világ most a kert, az eszmény a szövetkezetiileg megszállt telep; a hős az állam felé megbízott, a föld felé vállalkozó kertész; az államideál: a vállalkozók irányító szövetkezete. A két irány közt ezen a gazdasági különbségen túl van egy szellemi is. A marxizmus születése a XIX. század önhittségi tébolyára esik, amikor az észelv azt hitte, hogy az emberiség egész múltját elrúghatja maga mögött. A minőségsszocializmus a természettudományosság után támadt, amikor öntudatunkban újra fölnyilaltak az európai lét századokra futó rostjai, gyökerei. A marxizmus a múltból kiszakadt béresek szocializmusa; ez a hagyománnyal kapcsolatot tartó vállalkozóké.”⁸ – írja Németh László a Reform-ban 1935-ben. „De ha rendkívül nagy is a különbség köztük, mégiscsak szocializmus mind a kettő”⁹ – ismeri el a közös gyökerekre és a fennálló kapitalizmus kritikájára apellálva Németh László. Majd így folytatja: „Küzd a munka kihasználása ellen, ha meg is engedi a versenyt, egy starttól indít el minden versenyre indulót, s nem tűri, hogy a sikeres vállalkozás mint öröklődő magánvagyon halmozódjék föl. Lehetetlen, hogy a szociáldemokrácia fiataljai, diákok és munkások meg ne érezzék ebben az új szocializmusban a fényt, mely befagyott mozgalmukat feloldja, s akármi-lyen bizalmatlanok a reformnemzedékkel szemben hajlandók lesznek összefogni azokkal, akik ezt a reformot veszik komolyan.”¹⁰

A XIX. század demokráciája elvesztette a talaját és hiába van meg a szocializmusban a törekvés, hogy a tőkés rend világát felváltsa, s a tömegeket egy szilárdabb rend védelmében részesítse, és hiába táplálkozik az emberiség nagy forrásából – írja Németh László –, de épp a társadalmi jelenségek tudományos magyarázata, a szocialista dogma vágtatja el kapcsolatát a friss eszmével. „Nem tudta kiforrni születési hibáját, egy meghaladt tudományosság fölényeskedésével nézi a világot...”¹¹

A fasizmus: „a század vad alanya”

A fasizmus – írja Németh László – az egyetlen irány, amely a XIX. század előítéleteivel szakított. Viszont a kor jobb erőivel nem került kapcsolatba. „Demokrácia és szocializmus letűnt nagy idők szellemi tartalékaiból merítenek; a fasizmus magára maradt múlttalan és társtalan irány. Lehet, hogy a század vad alanya lesz, egyelőre a barbárságnak is betörő kapuja. A szocializmus ellen készült: arra a humanizmusra hivatkozik, amelyet a szocializmus megtagadott, de lehet, hogy annak a humanizmusnak is sírásója lesz, amelyet a szocializmus képvisel.”¹² Profétikus szavak 1934–35-ben. „Mai alakjában egyik irányból sem várhatunk sok jót.”¹³ „A politikának rá kell találnia a kor jó hajlamaira. Új politikára van szükség, mely éppoly magasrendű irányítója lehet a kornak, mint a XIX. századé volt a demokrácia. A történelem a szükségszerűség fia, de a véletlen lánya.”¹⁴ Új politikát, új irányt keres, és egyéni életcélját is tisztázza önmaga számára Németh László.

„eszméim száma sokkal több volt, mint amennyit
kidolgozni lehet...”

Új politikára van szükség, írja Németh László 1933-ban. „A politikának rá kell találnia a kor jó hajlamaira.”¹⁵ Míg a XIX. században a politika magasrendű irányító eszméje a demokrácia volt, úgy a XX. században már egy új politikára van szükség. Ennek az új politikának a legfontosabb jellemzőit hat pontban foglalja össze Németh László ebben a művében:

1. Tervgazdaságra van szükség, de a tervgazdaság nem lehet oroszos. Azt írja Németh László: „Nem bízhatunk meg a termelés 'ösztönében'; 'tudatot' kell fölérendelni, a termelést elosztó, szabályozó tervet.”¹⁶

2. A magántulajdonra a XIX. század kétféle választ adott: egyik szerint a magántulajdon szentség, a másik szerint a magántulajdon rablás. A probléma lényege azonban nem abban van, hogy vajon a magántulajdon szentség-e vagy sem. A lényeges kérdés, hogy a termelő állami alkalmazott legyen-e, ahogy a szocialisták gondolják, vagy az országos termelés keretei között viszonylag független vállalkozó. A magántulajdon helyébe a munkabizomány lép, a birtokos felelős, aki megőrzi a nagy kollektív kereten belül egyéni függetlenségét.

3. Hadseregére van szükség, de a termelőhadsereg tisztjei a bürokraták. Minél központosítottabb a hatalom, annál félelmetesebben sajátítja ki a bürokrácia az államot. Az új politikának meg kell fékeznie a bürokráciát – írja Németh László.

4. Terv és központosítás nem jelentik ugyanazt. „A terv *egészséges* kiegészítője a kiscsoportok, tájhazák, községek, céhek viszonylagos önállósága.”¹⁷ Egy nemzet élettereje ezekből merít. „A mi társadalmunk s úgy látszik, a szocialista és fasiszta is, alárendelő társadalom; az új politika a mellérendelésnek legyen a művésze.”¹⁸

5. A tisztviselő rendet el kell sorvasztani. A kérdés Németh László szerint: hol helyezkedjék el a kiválóság? A földművelés nemesebb faja a kertészet. Az egészséges tervgazdaság azzal, hogy a gépies gyári munkát, a földművelés alacsonyabb formáit kevés emberrel végezteti, a minőségipar és minőségföldművelés számára szabadítja fel az emberi erők javát.¹⁹

6. Újra fel kell hogy virradjon a napja a minőségnek. „Az érték a minőség skáláját követné, s az emberek rászoknának arra, hogy a nemesebbet, mint értékesebbet tartsák számon. Az életmód átalakulna: a kertek felemelnék a földművest, a minőségmunka az iparost. Az emberi életben több helye volna az idillnek s nagyobb lehetősége a művészetnek.”²⁰ A termelés és a kultúra, az életmód átalakulása, a társadalmi rétegek felfelé nivellálódásával – mondanánk mai fogalmakkal.

„Új nemességre van szükség”

Az új politika hordozója csak egy új nemesség lehet – írja Németh László a Debreceni Kátéban.²¹ Miféle „új nemesség” és miféle mozgalom kellene? Ezt a nemzeti radikalizmus programjával vitatkozva fejt ki Németh László. Németh László Bajcsy Zsilinszky Endre programkönyvéből ismeri meg a Nemzeti Radikális Párt célkitűzéseit. Bajcsy Zsilinszky Endre és Féja Géza fémjelzi a pártot, amellyel kapcsolatban kétségtelen rokonszenvét, de kritikai észrevételeit is papírra veti Németh László. Azt írja, hogy Zsilinszky és Féja minden heroizmusuk ellenére két iskolapéldája a mai magyar betegsüünknek. „Együkükben a középnemesi, magnakartás délibáb táncol, másikuk előtt a parasztmitológia.”²² Amit a Nemzeti Radikális Párt akar, az „a sors diktálta magyar politika irányába esik”. Németh arról ír, hogy ő is megpróbálkozott azzal, hogy emberi és magyar helyzetérzéseit politikai eszmékre fordítsa, s utal a Tanú első évfolyamára, amelyekben írottak, az alapelveket tekintve nincsenek áthidalhatatlan távolságban a Zsilinszky programjától. Azt írja, hogy megkísérli kifejtetni „magányos gondolatait” akár elvetik, akár megfogadják azokat.²³

1. Igazi mozgalomra van szükség, az igényeket eszmékbe kell foglalni s egy új állam alakítására kihasználni. Az igazi mozgalom természetes szövetségese a magyar sorsnyomás által kiváltott népi ellenerő s az, hogy hazájában hazátlaná lett a magyar szellemi hagyomány. Feladat „a mozgalom irányítására alkalmas jellemek nevelése”.

2. A mozgalom nemzeti és azontúl nemzetközi kell hogy legyen. Egyszerre kell közép-európai és európai nemzetközisége legyen a mozgalomnak. Feladat „a szocializmus új, magasabb válfajának” megteremtése. Olyan szocializmus, amely a század, a XX. század eszméivel és hajlamaival szervezsebb kapcsolatban van, mint a szocializmus másik két szerephez jutott faja, a bolsevizmus és a fasizmus.

3. Ez a szocializmus elődeitől rend és valóság, állami és emberi változatok magasabb rendű egyensúlyozásában különbözik. A tervezés és az egyéni kezdeményezés nem ellentétek. Az alárendelt dolgok viszonylagos önkormányzata biztosítja a szerves életet.

4. Vissza kell adni az embereknek „a tájhazát”. A nemzet életének melegedő tüzeit a tájhazák közepén kell kigyújtani. A tájhazák a kis egységek összessége.

5. Szabad gazdálkodásra és nacionalizált termelésre van szükség. Ha ezeknek odaadjuk magunkat, akkor ezek pusztító elvekké válnak. A pusztítás helyett a feladat a nemzetgazdaságtan első alapelve: „add meg a közösségnek, ami a közösségé s az embernek, ami az emberé.”²⁴ „A XIX. század derekán úgy látszott, hogy minden munka tömegmunkává zülilik; a XX. század középső harmadában megint a minőségmunkaé a jövő. A tömegipar elvállik a minőségipartól.”²⁵ A tömegmunka az államé; a minőségmunka az egyéné.²⁶ Az állam és az egyén egyensúlyát ez az elv tükrözheti a gazdaságban írja Németh László. Tömegmunka és mezőgazdaság közt helyezkedik el a minő-

ségipar. A mezőgazdaság kertészetté emelésében a legnagyobb feladat: nagybirtokok lecsonkulása révén létesülő kooperációra vár. A telepítési földeket nem szabad a régi értelemben vett magántulajdonosokká darabolni, hanem az egyéni vállalkozást a termelési keretekkel összeegyeztető szövetkezeteket kell megteremteni.

6. Egy ilyen országban háromféle hatalom alakulna ki: az államfőé, a kormányé és a nemzet egységét biztosító hatalomé. A tájhazák önkormányzatai válnak majd a polgári élet fészkeivé. A kormány a párté, a párt alakítja ki a tájautonómiák és a szindikátusok kereteit. Az állam sorsát a minőségi munkát végzők politikai akarata irányítja.²⁷

Ezek az elvek eltérnek – ismeri el Németh László – Zsilinszkyék elveitől, de nem összeegyeztethetetlenek azokkal. „Példára és tudományra van szükség. Különböző embereket egy ütemre járatni egy káplár is tud, de különböző emberekből ugyanazt a magatartást kiváltani csak a lenyűgöző példa tudja. A lenyűgöző példa hatása a legfontosabb. Magyarországnak nem tömegbűvölőkre van szüksége, hanem egyetlen igazi példaképre.”²⁸ E példakép megteremtése a mozgalom előfeltétele. Példa és tudomány nélkül az új mozgalom „vad mozgalom” marad.

Németh László társadalomfölfogása egyszerre kritikai és programadó: bírálja a magyar kapitalista társadalmi berendezkedést, a nemzeti radikalizmus hibáit, és pontokba szedve felvázolja a tennivalókat, a politikai „égtájakat”, és a minőség-társadalom képét.

„Könyveket nem lehet büntetlenül olvasni...”

Németh László politikai filozófiájában megtaláljuk a XIX. és a XX. századi kapitalizmus, mint társadalmi berendezkedés általános kritikáját és a magyarországi kapitalizmus bírálatát, a magyar kapitalista társadalmi berendezkedés osztály- és rétegstruktúrájára, szerkezetére vonatkozó leírást. Annak a neobarokk, császár nélküli Habsburg birodalomnak a leírását, amelyet Szekfű Gyulával együtt bírált. Ismerte és bírálta a magyarországi nagybirtok, a fináncőke, a klérus, a zsidó polgárság és az úri középosztály és hivatalnok réteg szerepét. Bírálta nemzeti, faji hibáinkat, „a saját hazájában bennszülötté vált” magyar nép torzulásait, „a bennszülött erkölcs, érzés és létezőmód” korcs kinövéseit.

Azt, hogy a kapitalizmus gazdasági és tulajdonosi rendszerének átfogó tanulmányozásába kezdett, sok tekintetben a véletlennek köszönhető. Ő maga írta, hogy Ferdinand Fried könyvét a véletlen juttatta a kezére. Az a véletlen azonban, amiről Ady is írt, nevezetesen, hogy ő neki mindig épp az a könyv került a kezébe, amelyre *szüksége* volt. „Ezt a csodát a mi gyalog nyelvünkre úgy lehet áttenni, hogy akiben igazán készül valami, az mindig talál valamit, amiből magát kiolvassa.”²⁹ Ferdinand Fried könyvét Németh László egyik vasutas rokona találta a berlini gyors kiürült másodosztályán, s elküldte neki. „En mindent elolvasok, hátha érdekel ez is. Hogyne érdekelt volna! Két éve néztem farkasszemet a hazai marxizmussal, egy hajlékonyabb, nyugati (ha nem halottstértő a szó) proustibb szocializmus nevében; azok az írók, akik ma nemzeti szocializmusra szeretnének oktatni, mint vakbuzgó marxisták, Hegel pecsétjével sütötték rám, hogy reakciós vagyok.”³⁰

Fried könyvéből a kapitalista világnövés és bemerevedés megejtő rajza tűnik elő Németh László számára. Ferdinand Fried könyvéből Németh László nemcsak kora kapitalizmusának kritikáját olvasta ki, hanem miként írja: „Fried könyvéből így okkal

vagy ok nélkül én kötött szabadság és árnyalatos függőség szocializmusát olvastam ki.”³¹
A megtalált könyv gondolatokat szül, szerepet választ, és vállalkozásba torkollik.

Maga Németh László így ír erről: „A sokat vitatott 'minőségszocializmus': a rendezett vállalkozások Janus-arcú tana így született meg egy vasúton felejtett könyv és néhány vulkánjáról lesodort tokaji találkozásából. Látszólag a semmiből; valójában természet minden sejtjéből és életem minden órájából.”³²

A kapitalista társadalom kritikai feldolgozásával egyidőben születik meg a program is.

„Várom az embert, aki megszövegezza a minőség forradalmi kiáltványát.”

Az új társadalmi berendezkedés: a minőségszocializmus, a szövetkezeti szocializmus, az értékelt szocializmus a minőség forradalma révén teremthető meg. Nem a gazdaság reformja, hanem a lelkek reformja révén lehet eljutni az új társadalomba. A minőségszocializmus a kapitalizmus szelleme és gazdasági rendje ellen épül ki. Az új szocializmus gazdasági vezérelve – ami áthat mindent fokozatosan – a kert, a telepítés.

A Reform szigorú, világos gondolatmenettel rendelkező és realista írás. Ideológia: társadalomkritika és programadás egyszerre. Programideológia. Minden benne van, ami egy programideológiához kell: helyzetkép a megreformálni kívánt országról, a reform tartalma és jellege, fő iránya, a reform potenciális társadalmi- és személyi bázisa és a reform ellenzőinek számbavétele. Mégsem volt komoly hatása, pedig szellemi ereje rendkívüli.

Mit találunk ebben a nagyívű, rendkívül tömör kulcsműben?

1. A reformhoz *ismerni kell* a megreformálni kívánt országot.

2. *Új nemességre* van szükség, amelyet a lelkek reformja révén lehet kinevelni.

3. Nem a jobb vagy a baloldal között kell választani, hanem az *előre vagy a hátra* alternatívája között.

4. Harcos és elméletileg megalapozott *kapitalizmus kritika* kell. Kétségtelen – mi-ként a Sorskérdések 1989-es Előszavában Németh László írta –, hogy túl nagy volt még 1935-ben Ferdinand Fried *A kapitalizmus vége* című művének hatása. Az Előszóban maga írja le az 1935-ös kapitalizmus kritikához képest megváltozott kritikai álláspontját.

5. A reform a társadalom minden szférájára ki kell, hogy terjedjen, tehát *totális reformra* van szükség, amely azonban nem a gazdaság reformjával, hanem a *lelkek reformjával* kell, hogy kezdődjön s egy új nemességben kell testet öltenie.

6. A reformot a kiválóságoknak kell *elindítaniuk felülről*.

7. Az *életbizalom* megteremtése jegyében biztosítani kell az emberanyag és a műveltség védelmét. Feladat az *embervédelem* és a *műveltségvédelem*.

8. A reform elsősorban a félig feudális nagybirtokot és a gyáripar uralmát kell hogy megszüntesse. A nagybirtokot nem szétverni kell, hanem a *települők kirajzása* révén településekké, tájházakká és szövetkezetekké átalakítani.

9. A földet oda kell adni a kisembernek: ez a *telepítés*. A telepítés révén új kisbirtokosságot kell létrehozni, akik szabadon vállalkoznak és dolgoznak, tehát munkájuk tekintetében szabadok, viszont a szövetkezetek révén egy irányított gazdasági rendszerhez kapcsolódnak. Ez tehát tulajdoni reform *legelsősorban a mezőgazdaságban*. A mezőgazdaságnak ez a reformja áthelyezi a hangsúlyt a gyárról a kertre, a kertmagyarországban megvalósuló és a mezőgazdaság reformja révén létrejövő kisbirtokos rendre.

10. *Részletes tervet dolgoz ki* Németh László a *telepítésről magáról*, miként venné birtokába a földbirtokot a hatóság, megtartva rajta a régi cselédséget és kiküldve hozzájuk a gazdaságilag kiképzendő katonai csoportot. A katonaság a kiképzett parasztság kerete. A minőségszövetkezet szellemi organizátorai a katonaságnál képezhetők ki a legkönnyebben. A szövetkezeti, függőbirtok-rendszereket teremtő telepítés az ország testébe ültetett új gazdasági elv, amely mint élesztő a kenyeret, az egész nemzetgazdaságot átkeleszti. A minőségtermelés és a minőségkereskedelem feléleszti a nemesebb áru kultuszát, amely a mindennapi árukra is visszahat.

11. A vállalatvezető az állam felé tisztviselő, a vállalat felé pedig vállalkozó. Az iparnak ez az új szervezeti rendje nem szünteti meg a vállalkozó szellemet, viszont biztosítja az ember jogát a fényűzéshez. Test, lélek, környezet fényűzésében éppúgy a személyes ízlés és bizalom választ, mint ahogy orvosművészetet is magam akarom megválasztani – írja.

12. *Az irányított termelés* a gazdasági rend és a *szabad vállalkozás* egysége.

13. *A tisztviselő rendet meg kell szüntetni*, mivel az a legnagyobb csapás ma a magyar gazdaságon. A tisztviselő soha nem kényszerült rá arra, hogy eredményt produkáljon.

14. *A telepéseket a katonaság képezze ki*. A megszállók egy-egy munkás zászlóaljából válnak ki és teremtik meg, szervezik meg a tájhozát. Bizománybirtok, érdekelttség, szabad vállalkozás, társadalmi rendezettség és tervezés kell.

15. A minőségföldművelés kerete a *kert*. A tájhaza megsokszorozódik a *szövetkezeti* telepítés keretében. Ez egyúttal a népképviselő alapja is. A tájhaza székhelye a megyebizottság. A megyebizottság választ követeket a felsőházba. A *felsőház* a foglalkozások képviselője.

16. Parlament és kormány közötti vita esetén népszavazás döntsön.

17. Az újabb parlamentek népszerűtlenségével nőtt a diktatúrák népszerűsége, írja Németh László, ezért hozzá teszi: „Szabadelvű honfitársaim ijedelmére be kell valanom, hogy én a diktatúrát egy irány hőskorára nem tartom rossz államformának.” „A hőskorára nem, de öregkorára: igen.”

18. Minőségesszmény és értékkelkötelezettség uralma, az értékek, a minőség forradalma révén. Ma úgy mondanánk, hogy a posztindusztriális társadalom értékrendje az értékek forradalma révén valósulhat meg. Az értékközpontú társadalom, a társadalmi fejlődés extenzív szakaszával szemben a társadalomfejlődés intenzív szakaszába jut el. Kollektivitás és közös érdek, érdekközösség és szabadság a legfontosabb értékek. Reform és nem forradalom. A minőségforradalom csak fogalomhasználat Németh Lászlónál, de nem politikai követelmény.

19. Szocializmus, de a marxista bolsevik szocializmus és a fasiszta nemzeti szocializmus mellett egy harmadik típusú szocializmus: a minőség szocializmusa, amely a magyarságnak megfelelő társadalmi berendezkedés.

20. Reform-realizmus: a reform ellenzőinek számbavétele és a reformhoz szükséges előfeltételek biztosítása elengedhetetlen, első feladat az ország megismerése, második a felülről elindított reformhoz szükséges új nemesség és elit megtalálása.³³

Új nemesség és mozgalom

Németh László már 1933–34-ben a Debreceni Káté és a Nemzeti Radikalizmus³⁴ megírása idején világosan látja azt, hogy nem elég meghirdetni a reformot és az új társadalmi eszményt, azt meg is kell valósítani. A helyzet nem kedvez a reformoknak. Hiányzik a reformokat vezető erő. A magyarság ma „vezértelen, fertőzött, kalandok-

ban kifárasztott nép”, írja a Debreceni Kátéban 1933-ban. A magyarságnak ki kell egyenesednie és „sorsa helyére kell szöknie”. Nem elegendő a reformgondolat, nem elegendő a mozgalom, a mozgalmat vezető és irányító újnemességre van szükség. „A magyarság új életre lobbanását kívánjuk egy sorsához méltó magatartású újnemességben”, írja a Debreceni Kátéban. Az új politikához bizalomra van szükség. Bizalma „a lappangó jobbakban” s a magyar nép aránylag „érintetlen tömegeiben” van. Ha feladatunknak nem felelünk meg, akkor sorsunk: „elveszünk, mert elvesztettük magunkat.” Kemény és pontos szavak, megállapítások a Debreceni Kátéból 1933-ból.³⁵

A Lesz-e Reform? című 1934-ben megjelent írásából derül ki a leginkább, hogy mennyire realista, de egyúttal bizakodó is Németh László. A *Magyarország* karácsonyi számában – ahol csonkítva jelent meg – ezt írja: „Nincs semmi okom, hogy bizakodó legyek. Meglehet, hogy egy országnyi süketség előtt emelem föl szavam. De felemelem, s pecsétül ezt ütöm ide: a reformnak most kell elkezdődnie, ezekben a napokban, halálosan komolyan, erélyesen, a 'lassú fejlődés' nyögdcselései nélkül. Ha ez nem történik meg, sohasem történik meg, s az a magyarság amelyhez nekünk közünk volt, elveszett. Én az első vagyok talán, aki nemzedékem írói közül felelős állásba került, de ha ez a reform most meg nem indul, elsőnek hagyom el a közéletet s hallgatásommal adok igazat azoknak, akik mint valami hulláktól fertőzött talajt akarják lehordani az egész magyar középosztályt, s növénytelen csikorgó salakkal, de biztos alappal tölteni föl a helyét.”³⁶

„Ismerni kell az országot, melyet meg akarunk reformálni.

S mi nem ismerjük.”

A Reform című tanulmányhoz Németh László egy *Függelék*³⁷ csatolt 1935-ben, ez a nyilatkozat a *Magyar út* február 15-i számában jelent meg. Azt írja a Függelékben: „Mozgalmakban ma nincs hiány.”³⁸ A fő kérdés, hogy vajon felkészült-e a mi ifjúságunk a reformra, teszi hozzá Németh László. Úgy véli, hogy olyanok hízelegnek az ifjúságnak, akiknek számát ő nem kívánja gyarapítani. Németh azoknak a számát akarja gyarapítani, akik „igényekkel, követelésekkel állnak” az ifjúság felé.³⁹ De a megcélzott, megnyerni kívánt ifjúsághoz is van intő szava: „Téved az ifjúság ha azt hiszi, hogy Magyarországnak elsősorban gazdasági reformra van szüksége. Nem gazdasági intézkedések segítenek egy országon, hanem a kiválóság, mely éppen mert kiváló, gazdasági téren is felismeri és megvalósítja a szükségést.”⁴⁰ Az emberi biztosítékot keresi a mozgalomhoz, ezért emeli ki, hogy: „Egy mozgalomnak elsősorban értékes emberekre van szüksége, s értékes emberanyagot csak a lelkek reformja ad.”⁴¹

Kissé ironikus hangvétellel és látomással fejezi be a Függelék Németh László: „A minap igen kínos, veritékbe borító álmom volt. Azt álmodtam, hogy a mai kormányzat belátta tehetetlenségét, s a mi 'reformnemzedékünknek' adta át a hatalmat. Az ifjúság boldogan vitte az új 'reformminisztereket' a Várba. Én a Hunyadi János út egyik lámpájának dőlve néztem a menetet, s szörnyülködve gondoltam ezeknek a minisztereknek a készületlenségére, s ennek a tömegnek a naivitására. Mintha puska nélkül mentek volna háborúba; markukban a lobogó, melyet évtizedekre kompromittálni fognak. Elképzelhető ennél iszonyúbb reakciós tett? Még álmomnak is borzasztó. A reformnak, melyet egy idő óta annyit hangoztatunk, megvan az előfeltétele: ismerni kell az országot, melyet meg akarunk reformálni. S mi nem ismerjük.”⁴² „S még egyet!” – teszi hozzá Németh László. „A mai középosztálynak nincs jövője.”⁴³ Ezért csak abban az

ifjúságban bízunk, amely nem ragaszkodik osztályelőjogaihoz, s nem hivatkozik a népre, mint a demagógok, hanem a népmozgalom „hidásza”, „pionírja” akar lenni. „Ha erre nincs elszánva, minden mozgalmassá: úrigyerekek passziózása, kamásnis forradalom.”⁴⁴

„Ha az indulat vérengzik, annak még megvan a mentsége;
a teóriának nincs.”

Németh László 1943. augusztus 25-én elmondott második szárszói beszéde – melyet rendkívül sokféleképpen és egyoldalúan minősítettek az elmúlt évtizedekben – a társadalomépítés, a programadás és a hihetetlen pontos helyzetkép egyidejű foglalata. Az elérni kívánt társadalom főbb követelései és eszményei nem változtak: dunai összetartás és szövetkezeti szocializmus.⁴⁵

Németh László második szárszói beszédének vezérfonala: A magyarság bennszülötté lett, gyarmati sorba került. Az államot idegenek vezetik, saját nagyjaik maharadzsaik, akik gazdaságilag kizsákmányolják. A magyarságot idegen civilizáció selejtte hatja át, erkölcsében és testében nyomorodóban van. Az a rendszer, amelyben az 1919-i forradalom óta élünk, talán még szűkebb, sívárabb, mint a régebbi katasztrófákkal ránk szakadóok. Habsburg restauráció, császár nélkül – fejtegeti –, mivel az arisztokrácia, a klérus, a nagytőke nagy fényességgel visszaiktattak tekintélyükbe, miközben a parasztságot kirakták a politikából, a munkásság forradalmi bűnei miatt karterben ül, az értelmiséget szigorú ellenőrzéssel idomították szolgává. Megéledt mégis a társadalom, mint a reformkorban a nemesség. Adyék körül a zsidó polgárság, most az ún. középosztály alsóbb rétegei a nemzet élesztői. Ez a középosztály, ez az értelmiség, amely a népi írók mellé áll: indít népfőiskolát, próbál a néppel barátkozni, s vált önmaga legnagyobb gyalázójává. A parasztság városba ömlik, „ma az egész ország egy népfőiskola”. Eközben kertvárosokba szóródnak az államvezetők, az értelmiségiek, a hivataloszolgák, a gyári munkások. Alakulna a Kert-Magyarország. A bennszülött erkölcs torz kinövéssei éledtek meg, a viták, a gyűlölség uralkodik az országban.⁴⁶ Végzetünk: a mi érésünk megint lassabb volt, mint Európa közbeszóló kedve – mondja Németh László. „Hol lennének most, ha a magyar politika a *dunai összetartás és a szövetkezeti szocializmus eszméjén indul el.*” – teszi fel a kérdést, kissé lemondóan.⁴⁷

A minőségszocializmus helyett Németh László itt többször és ismételten a szövetkezeti szocializmus kifejezést használja. Tart a háború utáni „rendezéstől”, fél a „megváltóktól”, fél a külső terrortól. „Faji nyomás nehezédvén ránk, fokozni kellett a bennszülött öntudatot.”⁴⁸ Nem volt egészen eredménytelen a „nemzetszervező kedv”. Sajnos azonban, hatalmi kifosztottságunk és a bennszülött erkölcs érvényesült a rendszer államával, a gyarmatosítók tőkájével, sajtójával, kész szervezeteivel szemben. A bennszülötteknek nem maradt más csak az irodalmuk s egy kis lelkesedés – teszi hozzá lemondóan.⁴⁹

Az írók szekértáborba összehozása – amit Illyés Gyula javasolt – nem sikerült.⁵⁰ Másról van itt szó, másképpen gondolkodik az értelmiség: „Az emberek nem meggyőzni és meggyőződni akarnak, hanem ítélni és szerepet játszani.”⁵¹

Németh László önmagát úgy minősíti, mint az eljövendő új rendszer „proskribáltját”,⁵² kirekesztettjét. Az új rendszer vezérkarába feltehetően bekerülő emberekhez fordul végül és hívja fel a figyelmüket:

1. Hogy a szabadság, amelyet hoznak, valóban a magyarság felszabadulása legyen.⁵³ A tőkés rend a magyar népet még mélyebbre taszította bennszülött sorsába. Az angol-

szász jellegű kapitalizmus bevezetése a magyarságot a nemzeti vagyomból való részese-
désben még jobban megcsappantaná. A szocialista rend pedig a busmanok és a tibetiek
uralmát jelentené, ahol a kolhozokba terelt munkások és az értelmiség felett a legszoro-
sabb felügyelet érvényesülne, az ellenőrzöttek a magyarok, az ellenőrzők pedig busma-
nok vagy tibetiek lennének.⁵⁴ A zsidókérdésről szólva óva int attól, hogy az önkriti-
kátlan bosszúszomjas zsidóság kerekedjen felül a szemérmes, kultúratisztelő zsidóság-
gal szemben. Shylocknak éppen a szív kell – mondja ki véleményét, nagyon kemény
szavakkal.⁵⁵

2. Ne engedjék megnyomorítani azt a munkásnépet, amelynek az érdeke a száju-
kon van!⁵⁶ A XIX. századi szocialisták azt hitték, hogy néhány tőkés és a nincstelen
proletárok milliói állnak majd egymással szemben. Németh szerint fordítva történt:
a kispolgárnak nevezett elem szaporodott meg. A kispolgár fogalmába belesorolja
az értelmiségieket, a szabadiparosokat, a kereskedőket, a közüzemi alkalmazottakat, a föl-
des parasztságot egyaránt. A kispolgárok tehát valamennyien munkások.⁵⁷ *A szövetke-
zeti szocializmusban* rég készen van az a forma, amely a vállalkozás érzését és a vele járó
iparkodást is meghagyja, s a nagyobb birtokok, üzemek előnyeit is biztosítja – vallja és
vállalja szocialista elkötelezettségét Németh László változatlanul.⁵⁸

3. A nemzet keze fölőselesen be ne véreződjék.⁵⁹ Mi írófélék sosem vitakoztunk
egymással – írja Németh László – a nagy- és középbirtokok felosztásán s a nagyüzemek
nacionalizálásán. Óva int azonban attól, hogy az osztály likvidálása a beléje tartozó
emberek likvidálásával együtt történjen meg; „...ha az indulat vérengzik, annak még
megvan a mentsége; a teóriának nincs.”⁶⁰

A tudomány és a morál gyengesége teheti csak lehetővé a teória vérengzését – fej-
tegeti Németh László. „Hadd fordulok a valószínű áldozatokhoz”, kéri végül Németh
László. Mi történjék az új társadalomban a régi értelmiséggel? – teszi fel a kérdést. Óva
int attól a teóriától, hogy az igazi munkásság ne fogadja el a magyar középosztályt ér-
telmiségül, hanem magából fejlessze ki majd helyette saját értelmiségét. A bűnös közép-
osztályt és az értelmiséget nem lehet feláldozni – inti előre a „győzedelmeskedőket”.⁶¹
Itt utal arra, hogy készülöben van új könyve az Értelmiségi társadalomról. Néhány ön-
éretztető szabályt és követelményt állít fel a régi értelmiség számára Németh László:

1. Ne ismerjék el, hogy az értelmiségi ember nem munkás.

2. Ne ismerjék el azt sem, hogy az értelmiség másodrendű munkásosztály, ame-
lyet az elsőrendű termelő osztályok alkalmazottul tartanak. „Én az osztálytalan társa-
dalmat, ha az nemcsak névleg van meg, de az emberek műveltségében is, másnak, mint
értelmiségi társadalomnak el sem tudom képzelni.”⁶² Németh szerint a nemzet a pa-
rasztságból eredt, de ahová a nemzet tart, az az értelmiség. Az ipari és a mezőgazdasági
munka is egyre inkább értelmiségi munkává alakul át. A társadalom nem lefelé, hanem
felfelé nivellálódik, középosztályosodik – mondanánk mai szavakkal.

3. „Sosem volt ilyen szép értelmiségi embernek lenni mint ma.”⁶³ Őrizni kell az
értelmiségi hivatást, akármilyen munkát is végzünk. Az értelmiség a Noé bárkája,
a jövő nagy utópiája pedig az osztályok valódi összelelkezése egy megtisztult ér-
telmi-⁶⁴ségi kultúrában.

A „harmadik oldal” kifejezés váltott ki meglehetősen értetlenséget a vita során.
Németh László ezért így magyarázta meg, hogy mit ért ő harmadik oldal alatt: ha Új-
Guineában egy párt azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie, a másik,
hogy a hollandoké kell, hogy legyen, ha feláll egy harmadik és azt mondja nem lehetne-e
Új-Guinea a pápuáké? Ez a harmadik oldal – magyarázza meg Németh László.⁶⁵

1956: „Nem ismerek olyan magyar író, gondolkozót,
aki a szocializmusnak ellensége lett volna.”

A Sorskérdések c. kötet előszavában írja Németh László, hogy: „A Tanú hozta a nagy fordulatot, kritikusból esszéíróvá kellett válnom, hogy a politika tájára vetődjek.”⁶⁶ A politika tájára vetődő író valóban esszéíróvá, programadóvá vált és egyúttal társadalomkritikussá is. Németh László lényegileg 1943-ig folytathatta írásaiban és beszédeiben esszéíróként a politizálást. 1945 után nem adatott meg neki a lehetőség arra, hogy gondolataival, szellemi organizátorként politikát, a magyar sorsot befolyásoló politizáló értelmiségi szerepet tölthessen be. Az Emelkedő nemzet c. 1956-os írásában keserűen jegyzi meg Németh László, hogy 13 évvel azelőtt, a második szászói konferencián utósor volt alkalma találkozni a magyar értelmiség színe-javával. A minőség-szocializmus „épülete”, gondolati építménye, terve és programja már 1935-ben készen állt és elkészült. Elveit és programját következetesen mondta, írta, beszélte el Németh László 1943-ig. Az elhallgattatás éveit nem változtattak értékelkötelezettségén és minőségszempontján.

„Érdeemes elolvasni A Reform-cikket: látszólag arról volt szó, amit kortársaim is mondtak, valójában azonban a minőség-szocializmus épületét építettem fel. A földkérdést én telepesmozgalommá bővítettem: a nagybirtokot a telepesek szövetkezetei szállják meg, akik a gazdálkodás extenzív részét gépekkel közösen végzik, az intenzív minőséget közös tervbe illeszkedően pedig családonként, csoportonként művelik. S ez modellje csak az ország átalakításának, mely az ipar, kormányzat, adminisztráció területén ugyanúgy folyik. Képtelenség azért, mert egyszer találkoztunk, ezt a mozgalmat a Gömbösével összehozni, de tulajdonképpen ugyanilyen hiba volt engem mint a népi írók ideológiáját emlegetni. A népi írók jó részének nem volt ideológiája, s az enyém teljesen idegen maradt a számukra.”⁶⁷

1956 novemberében szólal meg ismét az esszéíró, politizáló Németh László. Döbbenetes az, hogy gondolatai változatlanok, sőt az általa megfogalmazott, kitalált és megformulázott kifejezések is változatlanok, mégis milyen pontosan illenek, nemcsak a szocializmus alternatíváját igénylő Németh László gondolataihoz és soraihoz, hanem az 1956-os forradalmi helyzethez is.

Németh László az 1956. november 1-én megjelent *Pártok és egység* című cikkében (Új Magyarország, 1956. november 1.) írja: A feladat: választás, a pártprogramok versengése. Hiba lenne azonban, ha a feltámasztott pártokkal, nem kívánt kísértetjárás-ként az akkori pártélet szelleme is visszatérne. Őva int Németh László attól, hogy a feltámasztott sokpártrendszer széttepje a szocializmust. Szó szerint ezeket írja: „Van azonban ennek a sokpártrendszernek nagyobb veszélye, mint a hajdani pártok túlekedésének, kicsinyességeinek feltámasztása, a meggyűlölt rendszerrel együtt széttepheti azt a szocializmust is, amelyről fiatalon álmodtunk, és amelyhez a letűnt rendszer bűnei között is ragaszkodtunk. Három dolgot kell itt mindenkinek meggondolnia”:

1. „Hogy Magyarország az elmúlt évtizedben elég messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állammá lett.” A mostani állapotokból kell kiindulni, eltökélve, hogy ami vívmány, vagy kis változtatással vívmánnyá alakítható, azt megtartjuk, és megfelelő irányban továbbfejlesztjük.

2. A szocializmus elvéhez ragaszkodjunk. „Nem ismerek olyan magyar író, gondolkozót, aki a szocializmusnak ellensége lett volna. A vita inkább akörül volt, hogy

szocializmusunk a külföldi patronok hű másolása legyen-e, vagy az általános elveknek a magyar természethez, gazdasági helyzetéhez idomuló alkalmazása." Azt írja Németh László, hogy a vita most eldőlt, eldöntötte a meg nem kért nemzet, de a döntés nem a szocializmus, csak annak tőlünk idegen formája ellen történt.

3. Végül, az sem közömbös, hogy a szocializmus vállalásával vagy elvetésével mit nyerünk s veszünk a világban. Németh kifejti, hogy a környező államok szocialista államok, a távolabb lévő államok, mint például India is, a kapitalizmus tagadása kapcsán épül, s a Szovjetunió népeiben is tiszteletet kell ébreszteniük, ezért hiba lenne visszatérni a polgári demokráciához, a polgári társadalomhoz.

Közös nyilatkozat, „egy szocialista deklaráció” kiadását javasolja. A közös nyilatkozatban a szocializmus néhány nagy elve mellett kellene elkötelezni magunkat, így a gyárak állami kézben tartása, 25–40 hold felett a birtokok vissza nem adása, a szocializmus sajátos helyi jellegét hangsúlyozó megoldások vállalása, így például a munkásság részesedésének kimondása az ipari és kereskedelmi vállalatok vezetésében és jövedelmében, a laza, önkéntes szövetkezetek támogatása.

Ezt az ún. szocialista deklarációt minden működő párt elfogadhatná, a Paraszt-párt, a marxizmus tanait az ország viszonyaival összehangoló szociáldemokrácia, sőt talán a kommunista párt örököse, az MSZMP is. A Kisgazdapártnak pedig nem lehet érdeke, hogy a liberális kapitalizmust és földtulajdont támassza fel. Meggyőződéssel írt és pontos szavak. Nem a hangulat, hanem a felelősségteljes vállalkozás, a vállalt szerep szavai.

Németh László másik írása az *Emelkedő nemzet* (Irodalmi újság, 1956. november 2.). A cikk fő gondolatmenete: A Horthy-korszak nemzeti szempontból nem volt olyan meddő és gyatra, mint a rendszer, amely a nevét adta. A magyar a rend ellenére, amelyben beleszorították: *emelkedő nemzet*.

Az emelkedés főképp szellemi és gazdasági téren volt szembeeszkő. A kultúrában, a szellemi életben a magyar zene és a magyar irodalom ért el kivételes magasságokat. De csaknem ugyanilyen volt a haladás gazdasági téren is. Rádöbbsent, hogy „a magyar gazdaságilag is tehetséges nép.” A halogatott földreform ellenére kerteszei lepték el az országot, ezért fogalmazódott meg a Kert-Magyarország terve, a szövetkezett, a minőségi gazdaságokból felépített, kertészszínterű álló gazdától megművelt magyar föld látomása. Az értelmiségi színvonalra emelkedő munkás és paraszt nép, és a néppel együtt érző értelmiség testvériesülése vitette előre: egy értelmiségi társadalom képét. Egy dolog hiányzott ahhoz, hogy a nemzet emelkedésében igazán bízni lehessen: a nemzet erkölcsi és politikai érzékek dolgában nem állt olyan magasan, mint a szellemiekben – írja Németh László. Hiányzott a legegység, terjedt a feljelentés, a tolokodás az új pozícióért, a sunyítás, az irigység.

Ez a néhány nap azonban megmutatta, hogy a magyarság erkölcsileg mekkorát emelkedett – írja Németh. A nemzet a gyötrésben és megaláztatásban így összeforrt. Az utolsó ötven év magyar szellemi fejlődése világosan felírta a célokat, amelyek felé egy magyar forradalom esetén törekednünk kell – írja Németh László. A veszély, amely közelebb: a bosszúvágy sugalmazta jövétlen hiba, és az új pozíciók felé törő régi emberek. Azok, akik 1956 magyar szabadságharcából holmi 1920-as kurzust csinálnának. „Kinek kell ezt megakadályozni, ha nem nekünk...” – teszi fel a kérdést. Az írás bevezető soraiban keserűen jegyzi meg Németh László, hogy 13 évvel azelőtt, a második szárszói konferencián utószor volt alkalma találkozni a magyar értelmiség színe javával. Az 1956-os forradalom idején van szava és tudja kikhez szóljon Németh László. Az is világos, hogy mit félt és mitől tart.

A Nemzet és író (Igazság, 1956. november 3.) című írásában Németh László abból indul ki, hogy sohasem tüzelt senkit semmire, gandhista múltja távol tartotta minden erőszakos cselekedettől. Budapesttől 200 km-re arról írt cikket éppen, hogy hogyan éljenek bölcsen az írók a váratlanul rájuk szakadt szabadsággal. Nem a nemzetnek kell követnie a költőt, hanem a költőnek a nemzetet, most ez a feladat, fejt ki Németh László. S utána sokáig megint nem szólalhatott meg, nem politizálhatott.

„Egyedül vagyok, nincsenek mellettem csak az írásaim.”

Az 1956-os forradalom elbukása után Németh László is még éli, kényszerűen átéli majdnem 20 évig azt a típusú szocializmust, amelyet oly következetesen bírált, tagadott meg és utasított el magától. Műveibe foglalt gondolatainak megvan a külön értelmük. Miként ő maga is írja: „Írásaim elkészültek, de közben én is elkészültem; műveimnek megvan a külön történelmük, de miközben írtam őket én magam is mű lettem, értelmet nyertem – fölöttük is.”⁶⁸

A Németh László műveiben megfogalmazott és felvázolt minőségszocializmus, szövetkezeti szocializmus nem vált politikai gyakorlatot meghatározó programmá és alternatívává Magyarországon – eddig. Azzá válhat-e vajon ezután? Van-e üzenete Németh László minőségszocializmusának a mai magyarság számára?

Úgy gondolom, hogy az, aki meg akarja ismerni és meg akarja érteni Németh László szocializmusfelfogását, az egyértelmű és világos képet kaphat műveiből. Egyértelmű és világos képet kaphat arról, amit Németh László tagadott. Világosan és egyértelműen írt azokról a szocializmustípusokról, amelyeket elutasított. Németh László úgy volt szocialista, hogy elutasította a marxista-bolsevik szocializmust, elutasította a XX. század „vad alanyát”, a nemzeti szocializmust, elutasította a népi írók sok tekintetben ideológia nélküli romantikus parasztszocializmusát, de nem ragadta őt meg a keresztényszocializmus sem. Ismerte és ilyenként elutasította a marxizmus társadalom és történelemszemléletét, tudományfilozófiáját. Nem fogadta el a liberális kapitalizmust és abban a zsidóság szerepét, amely a kapitalizmusban – miként írja – nem a kapitalizmus elitjévé, hanem annak haszonélvezőjévé vált.

Németh László szocializmusa: értékszocializmus, értékelvű szocializmus. A mai tudomány nyelvén szólva posztmaterialis, posztindusztriális értékszocializmus, amely az anyagelvű kapitalizmus meghaladásán, de nem annak totális tagadásán épül fel. Végzete: hogy Németh László akkor fogalmazta meg a posztindusztriális társadalomra vonatkozó, az értékek forradalma után bekövetkező, értékelvű és értékközpontú társadalomképét, amikor Magyarországon még a materialis, az indusztriális, az ipari társadalom nem fejlődött ki. Hiba volt-e előre gondolni akár két emberöltőnyit? Azt hiszem, nem. Ezzel az előgondolással csökkentette ugyan értőinek körét, növelte bírálóinak számát, számossá tette meg nem értőinek és félreértőinek táborát, de műve nem vált hatástalanná.

Németh László szocializmusképe és felfogása: magyar szocializmus. Magyar szocializmus abban az értelemben, hogy a magyarság történelme során megteremtett, nem „idegen patronokat másoló” és nem „belső idegen gyarmatosítók által rángerőszakolt”, hanem a magyar sajátosságokhoz igazodó, a magyar erkölcsnek és léleknek, szellemiségnek megfelelő, a magyar múlthoz, tájhoz és kultúrához kapcsolódó és erre adaptált szocializmust propagált.

Nyugodtan föltehetjük – és meg is válaszolhatjuk – a kérdést, hogy vajon ennek az értékelvű, magyar szocializmusnak van-e létjogosultsága, van-e üzenete, lehet-e moz-

gósító ereje ma Magyarországon? Kétségtelen tény, hogy a rendszerváltás utáni magyar társadalom és politika nem abban az irányban fejlődik, amelyet Németh László a minőségyszocializmusban fölvezetett. A magyar társadalomra váró aktuális veszélyek, melyekről 40–50 évvel ezelőtt Németh László is írt, ma is veszélyek: a másolt kapitalizmus, az utolérési mánia, az idegen megoldások és patronok mechanikus átvétele – legfeljebb most máshonnan, mint eddig; a tulajdon liberális szentsége és annak túlzó érvényesülése; a társadalmi egyenlőtlenség kezelhetetlenné növekedése; a gazdátlanná vált nép; a kollektivitás, a szövetkezeti mozgalom háttérbe szorulása; a gazdasági kérdések túlzott előtérbe kerülése és mindent eluraló dominanciája; az új szellemiség, az új értelmiség, az új erkölcsiség – amely a lelkek forradalmán keresztül forradalmasíthatja a gazdaságot és a társadalmat – háttérbe szorult; a kultúrában és a művelődésben a magyar kultúra háttérbe szorulása, ezáltal a magyarság „bennszülötté válása”; a kulcspozíciók elvesztése; a magyar népben a „bennszülött erkölcs” és szerepek erősödése és terjedése.

Aki látja ezeket a veszélyeket és ezeket a jelenségeket veszélyesnek tartja, régi és új magyar antinómiákként felismeri azokat, annak számára van üzenete Németh László *értékelvű magyar szocializmusának*. Sőt nemcsak a Németh László-i minőségyszocializmusnak van üzenete, hanem annak a reformmozgalomnak is, amelyről Németh László írt.

Akik nem látják ezeket a veszélyeket, vagy nem tartják a magyar élet antinómiáinak ezeket a jelenségeket, azok számára nyilvánvaló, hogy Németh László művei nem hordoznak érvényes és megfontolandó mondanivalót. Ezek számára Németh László szocializmusa egy egyszemélyes szocializmusfelfogás, érdekes és eredeti szavakkal és kifejezésekkel anélkül, hogy a magyar sorsot, a magyar politikát formáló ereje lehetne, vagy kellene, hogy legyen.

Németh László szocializmusfelfogásában kritizálja és tagadja a kapitalizmust, de anélkül, hogy forradalommal vagy forradalmi osztályharcra kívánná azt eltörölni. A kapitalizmus tagadása nála a megszüntetve-megőrzés és a magyar sajátosságokhoz igazodás egyidejű feladatát jelenti. Elvei pedig: a tulajdonközösség dominanciája; a kollektivitás és a közösségi lét érvényesülése; az esélyegyenlőség megteremtése a társadalmi javakhoz és pozíciókhoz jutásban; a liberális kapitalizmus tulajdonszentsége és piac-központúsága által kialakult osztály- és rétegstruktúra megváltoztatása; a társadalmi ellentétek csökkentése; a magas színvonalú tudáson alapuló munka megbecsülése; a társadalmi osztály- és rétegstruktúrájának felfelé való nivellálódása az értelmiségi társadalomban, a munka társadalmában, amelyben a kultúra, a tudás és az erkölcsi értékek az uralkodóak. A társadalmi méretű szolidaritás teremti meg az „életbizalmat”, ennek következményeként az „életvédelmet” és a „műveltségvédelmet”, a tehetséggondozást. A területi és a szakmai közösségek, a tájhaza intézményeiben önálló autonóm társulatokként működjenek, megteremtve politikai képviseletüket és képviselőik részvételét a politikai döntéshozatalban. Érvényesülnek és érvényesíthetők-e ezek az elvek és értékek a mai magyar politikában? Válaszom: igen, ha a politika szerepvállalás és vállalkozás, s azon túl erkölcs is – Németh László szavaival élve.

„Könyörgés az összefogásra”

Az új politika a mellérendelésnek legyen a művészete, írta Németh László az Új politika c. írásában. A szocializmus legyen a „védőrend és az új nemesség mozgalma”. Értjük-e még vajon ezeket a szavakat? Merjük-e érteni e szavak üzenetét? Ha értjük és merjük végiggondolni e szavak üzenetét, akkor valóban szükség van az összefogásra.

Nem azért, hogy jobb és bal között válasszunk feltétlenül, hanem azért, hogy tudjuk mi vezet előre és mi vezet hátra. Aki akarja, találja meg a baloldalon vagy a jobboldalon eszméit, kötődéseit és elkötelezettségét, de aki akarja, találjon „egy új oldalt”, ahonnan szólhat a magyarsághoz, ahonnan szólhat a jobboldal és a baloldal politikusaikhoz egyaránt. Németh László ezt tette, próbáljuk meg követni őt.

Budapest, 1995. október

JEGYZETEK

1. Németh László előadása 1943-ban Szárszón. In: *Szárszó*. Az 1943. Évi Balatonszárszói Magyar Élet-Tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Püski Kiadó. Budapest, 1993.
2. Tanú. In: Németh László: *A minőség forradalma* – Kisebbségben I. kötet 49. Püski Kiadó. Budapest, 1992.
3. Uo.
4. Uo.
5. Tanú-évek. In: Németh László: *Homályból homályba*. Magvető Kiadó. Budapest, 1977. 449.
6. A reform. In: Németh László: *Sorskérdések*. 247. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1989.
7. Uo. 247.
8. Uo. 247–248.
9. Uo. 248.
10. Uo. 448.
11. Új politika. In: Németh László: *A minőség forradalma* – Kisebbségben I. kötet. Püski Kiadó. Budapest, 1992. 547.
12. Uo. 548.
13. Uo.
14. Uo.
15. Uo.
16. Uo.
17. Uo. 549.
18. Uo.
19. Uo. 550.
20. Uo.
21. Debreceni Káté. (1933) In: Németh László: *A minőség forradalma* – Kisebbségben I. kötet. Püski Kiadó. Budapest, 1992. 551–554.
22. Nemzeti radikalizmus (1934). In: Németh László: *A minőség forradalma* – Kisebbségben I. kötet. Püski Kiadó. Budapest, 1992. 555.
23. Uo.
24. Uo. 557.
25. Uo.
26. Uo. 558.
27. Uo. 558–559.
28. Uo. 559.
29. Tanú-évek. In: Németh László: *Homályból homályba*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1977. 448.
30. Uo. 448–449.
31. Uo. 449.

32. Uo.
33. A reform (1935). In: Németh László: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1989. 195–251.
34. Debreceni Káté és Nemzeti radikalizmus. In: Németh László: *A minőség forradalma* – Kisebbségben I. kötet. Püski Kiadó. Budapest, 1992. 551–560.
35. Uo. 552–553.
36. Lesz-e Reform? (1934). In: Németh László: *A minőség forradalma* – Kisebbségben I. kötet. Püski Kiadó. Budapest, 1992. 645.
37. Függelék. (A reformhoz) (1935). In: Németh László: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1989. 250–251.
38. Uo. 250.
39. Uo.
40. Uo.
41. Uo.
42. Uo.
43. Uo.
44. Uo.
45. Németh László előadása Szárszón 1943. In: *Szárszó*. Püski Kiadó. Budapest, 1993. 43.
46. Uo. 39–51.
47. Uo. 43.
48. Uo. 44.
49. Uo.
50. Uo. 45.
51. Uo.
52. Uo.
53. Uo. 46.
54. Uo. 46–47.
55. Uo. 47.
56. Uo.
57. Uo.
58. Uo. 48.
59. Uo.
60. Uo.
61. Uo. 49.
62. Uo. 50. és 51.
63. Uo. 51.
64. Uo.
65. Uo. 51–52.
66. Németh László: *Sorskérdések*. Előszó. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1989. 5.
67. Uo. 8. (Németh László az Előszót az 1960-as évek végén írta, lányának és vejének közlése szerint, akik a kötet anyagát Grezsa Ferenc rendelkezésére és gondozására bízták.)
68. Ember és szerep. (1934). In: Németh László: *Homályból homályba*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1977. 306–307.